

у справі за позовом _____
до ПАТ «КБ «Надра»

Шановний Василю Івановичу!

Вирішення поставлених у Вашому запиті від 20.05.2014 запитань потребує послідовного з'ясування природи спірних правовідносин, юридичних ознак грошей та властивостей грошових зобов'язань, зокрема тих, що впливають з договорів зберігання, банківського вкладу та банківського рахунку у тому значенні, у якому вони застосовуються у цивільному законодавстві України.

Положення Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання та валютного контролю» у частині віднесення банківських металів до «іноземної валюти», не можуть тлумачитися поширювально, розповсюджуючись на поняття коштів, що застосовується у цивільному та банківському законодавстві, зокрема у Законі України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні».

По-перше, у Декреті Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання та валютного контролю» прямо застережено про те, що ці поняття ототожені «для цілей цього декрету». Побічно на це вказує також інша термінологія декрету: «Для цілей цього Декрету... - "іноземна валюта" розуміється **як власне іноземна валюта, так і банківські метали**, платіжні документи та інші цінні папери, виражені в іноземній валюті або банківських металах» (виділено – О.П.). Тобто законодавець чітко розмежує загальноприйняте розуміння іноземної валюти та його виняткове розуміння у зазначеному Декреті. Отже, режим обігу грошей, зокрема іноземної валюти, з одного боку, та банківських металів і цінних паперів, з іншого, за загальним правилом розмежується та може збігатися в одному значенні лише у випадках, прямо визначених у законі чи договорі.

По-друге, розмежування режиму грошей та банківських металів підтверджується систематичним тлумаченням. Якщо б під іноземною валютою за загальним правилом розумілися б банківські метали й цінні папери, тоді б поняття грошового зобов'язання було б ототожнено із зобов'язаннями з передачі будь-яких цінних паперів та банківських металів. У свою чергу це призвело б до того, що не лише грошовий платіж як компенсація вартості за цінні папери та банківські метали вважався б грошовим зобов'язанням, але й власно зобов'язання з передачі самих цінних паперів та банківських металів вважався б грошовим зобов'язанням. Цим самим було б змішано поняття грошей та інших речей, наділених родовими ознаками.

Подібне змішування не відповідає ані законодавчим, ані доктринальним підходам.

Положення ЦК України прямо відмежовує гроші як об'єкт речових прав від інших речей та цінних паперів у статтях 192, 193, 194. При цьому виділяється лише два види грошей: законний платіжний засіб – гривня та іноземна валюта. Крім того, у положеннях частин першої, третьої статті 509, статей 526, 629 ЦК сплата грошей відмежовується від передачі майна як предмету зобов'язання. Зокрема, зобов'язанням визнається праввідношення, «в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (**передати майно**, виконати роботу, надати послугу, **сплатити гроші** тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку» (виділено О.П.).

Поняття коштів надано у ст. 3 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», де зазначено, що кошти в Україні існують у готівковій формі (формі грошових знаків) або у безготівковій формі (формі записів на рахунках у банках). Грошові знаки випускаються у формі банкнот і монет, що мають зазначену на них номінальну вартість. Гривня як грошова одиниця України (гривня) є єдиним законним платіжним засобом в Україні, приймається усіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України для проведення переказів та розрахунків.

У доктрині чітко розмежовуються властивості грошей, з одного боку, та цінних паперів, дорогоцінних металів та інших речей, визначених родовими ознаками, з іншого боку.

Зокрема, Л.А. Лунц – найвідоміший фахівець у галузі юридичних властивостей грошей та грошових зобов'язань – неодмінною характеристикою грошей вважав їх легальну платіжну силу, якої позбавлені інші речі¹.

Це означає, що предмети, не визнані законом легальним платіжним засобом, що навіть містять низку економічних властивостей грошей (як, наприклад, дорогоцінні метали), все ж не набувають юридичних властивостей грошей, не можуть бути використаними у грошових зобов'язаннях з притаманним останнім особливим правовим режимом. Йдеться навіть про наближених до юридичної форми грошей різномірних активів у економічному смислі «квасігроші» та «грошові сурогати», «ощадні та чекові рахунки» тощо. Те саме стосується й так званих «електронних грошей». Нерідко, ці активи мають високій ступінь ліквідності, що наближає їх до грошей, вони здатні обмінюватися на товари та послуги. Проте в законодавстві, тобто у юридичному значенні ці платіжні засоби не визнаються грошами – легальним платіжним засобом, а тому операції із їх обігу не є грошовими.

Отже за своєю природою зобов'язання з передачі банківських металів клієнтом банку не є грошовим за предметом, а тому відносяться до групи зобов'язань з передачі майна (купівля – продаж, зберігання, позика, послуги тощо), на них не поширюються особливі положення законодавства щодо

¹ Лунц Л. А. Деньги и денежные обязательства. Юридическое исследование. (М.: Госфиниздат, 1927). // Цит. по изданию: Лунц Л. А. Деньги и денежные обязательства в гражданском праве. – М.: Статут, 1999. – С. 28-29

грошових зобов'язань, у тому числі щодо місця виконання, способу виконання, відповідальності за порушення грошового зобов'язання, банкрутства тощо.

У зв'язку із особливістю грошей як предмету зобов'язання положення глав 71 та 72 ЦК України про договір банківського вкладу та договір банківського рахунку не можуть поширюватися на відносини з внесення у банки дорогоцінних металів. Адже відповідно до ст. 1058 за договором банківського вкладу (депозиту) йдеться про передачу «грошової суми (вкладу)». Аналогічним чином за ст. 1066 ЦК предметом договору банківського рахунку є «грошові кошти клієнта», а не будь-які інші речі, визначені родовими ознаками, чи цінні папери. У ст. 1089 ЦК про розрахунки платіжним дорученням чітко зазначено про те, що банк «зобов'язується за дорученням платника за рахунок грошових коштів, що розміщені на його рахунку у цьому банку, переказати певну грошову суму на рахунок визначеної платником особи (одержувача) у цьому чи в іншому банку у строк... (підкреслено О.П.)

Для відносин із передачі банківських металів клієнтом банку традиційно використовується договір позики чи зберігання, послуги, купівлі продажу тощо.

Той факт, що аналізований договір має назву «договір банківського рахунку» не робить його підставою виникнення саме грошового зобов'язання. Цей договір за природою має усі ознаки змішаного договору, в основі якого лежить зберігання цінностей у банку (ст. 969 ЦК) із правом банку їх використовувати за плату (ст. 944 ЦК), надання послуг клієнту (ст. 901 ЦК) та договір купівлі продажу під відкладальною умовою (ст. 212 ЦК).

Про це, зокрема свідчать такі права та обов'язки банку та клієнту по договору, як обов'язок:

«Банк має право: використовувати банківські метали на рахунку клієнта...»(п. 2.1. 2);

«приймати та зараховувати на Рахунок Клієнта банківські метали» (п. 2.3.1),

«здійснювати плату за залишком банківських металів» (п. 2.3.2)

«перебування Банківських металів на зберіганні у банку» (речення 5 п. 2.3.2).

«зараховувати банківські метали...» (п. 2.3.3);

«здійснювати списання банківських металів... (п. 2.3.4)»;

«видати Клієнту за його заявою з рахунку банківські метали... (перше речення п.2.3.5.)»

«При неможливості видачі злитків відповідного номіналу, Банк зобов'язується викупити, а Клієнт погоджується з тим, що Банк здійснює викуп відповідної кількості банківського металу за ціною викупу...» (друге речення п. 2.3.5);

«Клієнт зобов'язується сплачувати комісії...в частині, що визначає вартість обслуговування рахунку та проведення операцій по ньому» (п. 2.4.9) тощо.

Положення пунктів 1.1., 1.2. та інших пунктів аналізованого договору щодо розрахунково-касового обслуговування клієнта не заперечують можливості

їх застосування до операцій із банківськими металами. Ведення рахунку банківських металів цілком відповідає їх природі як речей, що мають родові ознаки, отже потребують обліку та розрахунково-касового обслуговування.

Основним зобов'язанням банку перед клієнтом у аналізованому випадку є повернення банківських металів.

Грошове зобов'язання тут виникає на підставі договору купівлі продажу лише у разі «неможливості видачі злитків відповідного номіналу», коли банк «зобов'язується викупити, а Клієнт погоджується з тим, що Банк здійснює викуп відповідної кількості банківського металу за ціною викупу» (п. 2.3.5).

Заява про видачу банківських металів з його рахунку, подана клієнтом банку згідно з пунктами 2.35 та 2.4.6 договору, у цьому сенсі не може вважатися «дорученням на переказ коштів», а є заявою про видачу цінностей, переданих на зберігання. Банк не зобов'язаний виконувати відповідну заяву як платіжне доручення на переказ коштів. Ця заява ані за формою, ані за змістом не відповідає поняттю доручення на переказ коштів згідно з банківськими правилами.

Саме тому на відносини щодо виконання цієї заяви не поширюються положення Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів», у тому числі не поширюються на ці відносини положення ст. 32 цього Закону.

Заява клієнта про видачу банківських металів слугує підставою для повернення банківських металів у 5 денний термін. При цьому по завершенні цього терміну цілком може бути кваліфіковане настання обставини, із якою пов'язується обов'язок банку викупити банківські метали за смислом цього пункту договору та ст. 692 ЦК. З цього моменту виникає грошове зобов'язання банку з оплати банківських металів. Але це зобов'язання також не може вважатися таким, що пов'язане із виконанням банком «доручення на переказ коштів», адже є окремим грошовим зобов'язанням банку – покупця банківських металів перед клієнтом – продавцем банківських металів.

У цьому разі кошти, що належать сплатити банком клієнту за викуп банківських металів, не є коштами клієнта на банківському рахунку чи надходять на його рахунок. Ці кошти належать саме банку, знаходяться на його рахунку до зарахування на рахунок клієнта – продавця банківських металів.

Платіжне доручення клієнта на зарахування на його рахунок відповідних коштів від продажу банківських металів не підпадає під режим виконання «доручення на переказ» з банківського рахунку.

Про це, зокрема, свідчить наступне:

по-перше, договір банківського рахунку для операцій з банківськими металами, як зазначалося вище, не може ототожнюватися з договором банківського рахунку для операцій з коштами, а операція здійснюється у аналізованому випадку саме на виконання договору для операцій з банківськими металами;

по-друге, згідно з ст. 1066 Цивільного кодексу України «за договором банківського рахунку банк зобов'язується приймати і зараховувати на рахунок, відкритий клієнтові (володільцеві рахунку), грошові кошти, що йому надходять, виконувати розпорядження клієнта про перерахування і видачу відповідних сум з рахунку та проведення інших операцій за рахунком» - підкреслено – О.П). Отже,

у разі несплати банком клієнту плати за придбані банківські метали, ці кошти мають вважатися спірними, а не такими, що «надходять клієнту», або підлягають «видачі з рахунку», як це відбувалося б на підставі звичайного договору банківського рахунку. Не випадково у частині 5 п. 1.19 Інструкції про безготівкові розрахунки в національній валюті в Україні, затвердженій постановою НБУ від 21.01.2004 № 22, зазначено, що «платники й отримувачі коштів здійснюють контроль за своєчасним проведенням розрахунків та розглядають претензії, що виникли, без участі банку». У данному разі при отриманні доручення клієнта на перерахування коштів банківська установа діє на підставі договору зберігання банківських металів, а не звичайного договору банківського рахунку.

У цьому разі спеціальна правосуб'єктність банківської установи як покупця банківських металів не співпадає із її правосуб'єктністю як обслуговуючого кошти клієнта установи, що несе відповідні правові наслідки для розмежування відповідальності у відносинах купівлі-продажу та відносинах з договору банківського рахунку.

По-третє, положення глави § 2 глави 74 про порядок виконання платіжного доручення не стосуються питань перерахування коштів, що не зараховані на банківський рахунок. Зокрема, згідно з ч. 3 ст. 1090 ЦК «платіжне доручення платника приймається банком до виконання за умови, що сума платіжного доручення *не перевищує суми грошових коштів на рахунку платника*, якщо інше не встановлено договором між платником і банком (підкреслено – О.П.)». На рахунку клієнта за аналізованим договором знаходилися банківські метали, а не грошові кошти, а тому банківська установа не повинна приймати відповідне доручення до виконання.

Узагальнюючий висновок:

На банк, що обслуговує клієнта на підставі договору про зберігання банківських металів, при здійсненні платежу на користь клієнта після викупу цим банком банківських металів, не може поширюватися відповідальність, передбачена статтею 32 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні». Грошові зобов'язання з оплати коштів у разі неможливості повернути банківські метали не можуть тлумачитися такими, що впливають з договору банківського вкладу, договору банківського рахунку чи зобов'язання з виконання платіжного доручення у розумінні статей 1066, 1058 та 1089-1090 ЦК України.

Доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрНУ

О.П. Подцерковний